

ОМЕЛЯН ПРИЦАК: “Я ДУЖЕ БАГАТО НАВЧИВСЯ ВІД СВОЇХ УЧИТЕЛІВ, КОЛЕГ, АЛЕ БІЛЬШЕ – ВІД СВОЇХ СТУДЕНТІВ”

(інтерв'ю з Омеляном Пріцаком)

В силу історичних обставин репрезентація української науки на світовому рівні здійснювалась не тільки в метрополії, але і поза її межами. Окремі наукові дисципліни взагалі не мали права на існування в Україні. Чи не найтрагічніша доля спіткала українське сходознавство. Починаючи з XVIII ст. українські інтелектуальні сили були підпорядковані зовнішньополітичним завданням московської, а згодом російської держави. Саме тому у нас було занедбано пріоритет вивчення країн Сходу. До XX ст. тим не менше відбувались досить вдалі спроби поновлення цієї науки, але вони блокувались російським урядом. Врешті-решт протягом XX ст. в контексті зміни парадигми власне української наукової школи реалізується і розбудова вітчизняного сходознавства. Її уособленням стали дві взаємопов'язані спроби створення сходознавчих інституцій академічного рівня. У 30-і роки Агатангел Кримський у складних соціально-політичних обставинах вперше заклав підвалини формування наукової школи, що її перервали на десятиліття репресії радянської влади. Всі ці роки найталановитіший учень Кримського Омелян Пріцак вже за межами України зберігав, втілював і репрезентував українську сходознавчу традицію. В 1991 році саме він відновив існування Інституту сходознавства в Києві, створивши наукову базу для підготовки висококваліфікованих сходознавців. Насьогодні Інститут сходознавства ім. А. Кримського Національної Академії наук України вже має певні досягнення у дослідженнях країн Сходу, проте, перебуваючи у стані творчого пошуку, для нього лишається актуальним питання подальшого розвитку сходознавства, що невід'ємно пов'язане і з визначенням Україною власної зовнішньополітичної концепції. З питаннями про те, яким повинне бути майбутнє українського сходознавства і України, ми звернулись до академіка Омеляна Пріцака, що останні два роки з огляду на хворобу мешкає у США. Незважаючи на це, він продовжує справу розбудови українського сходознавства і є директором Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України.

■ Омеляне Йосиповичу, як на Ваш погляд повинне розбудовуватись сходознавство в Україні, враховуючи вже існуючий на сьогодні досвід нашого Інституту і тих установ, що зараз існують в Україні? Яким треба бути сходознавству і науці в Україні?

■ Справа розбудови науки в Україні, без сумніву, дуже важлива, дуже болюча і дуже мені близька. Але тут є, очевидно, іще маса рішень і маса про-

блем. Перше за все, як і кожна наука, яка твориться, вона повинна мати відповідну економічну базу. Тут йдеться перш за все про те, що потрібно мати відповідну матеріальну базу. Якщо б наша держава функціонувала нормально, ми не мали б жодної проблеми, бо могли б подати відповідним посадовим особам програму розвитку. Ми мусимо очевидно, відповідно діяти в наших складних обставинах, перш за все, тримати однієї ті сходовознавчі дисципліни, починаючи від стародавнього Сходу, що очевидно є дуже важливий, Близького Сходу, згодом – Євразійської території – місця колишніх світових імперій, далі – Індії, Китаю, Кореї, Японії і Монголії. Це є ідеальною моделлю, і на початку ми мали в Інституті 7 саме таких відділів. Але заки ми встигли розбудуватися, з економічних негараздів ми отримали накази про скорочення штату і відповідно врешті-решт скоротили кількість відділів до 3. Це є, очевидно, аномальним, і цю аномалію потрібно виправити. Друга справа є справою страшно важливою і полягає в тому, як колись про це казав товариш Сталін, “... кадры решают всё”, – тобто це проблема кадрів. Я свого часу старався створити в Київському університеті відділення, яке мало перемінитись на департамент, але тут виникли труднощі, тому що той, хто цим відділенням завідує, цікавиться тільки філологією та літературою. Це є неможливе для сходовознавства. Адже як можна займатися східними дисциплінами, якщо не брати до уваги, наприклад, релігію, економічні проблеми сучасності і минулого, суспільствознавство, – в кожній з тих клітин, що я назвав, треба мати відповідне відділення; треба брати до уваги культурні чинники – географію, діяльність і побут людей, історичну пам'ять, літературну творчість, специфічне для кожної науки джерелознавство. Тільки у комплексному використанні цих напрямків можливе повноцінне сходовознавче дослідження. Ми навіть склали відповідний проект на п'ять років, де все це було відображене в системі університету, але, на жаль, як і в долі багатьох проєктів, з цього нічого не вийшло з огляду на опір, я не хочу казати про злу волю, тієї людини, бо, очевидно, їй не хотілося бути замішаною в ті справи, які їй далекі; хочу сподіватися, що вона керувалася кращими міркуваннями. Але інакшого розвитку науки я собі не уявляю. Відтак, потрібно, з одного боку, мати принаймні кілька кафедр в системі університету, в якій готувалися б відповідні кадри. Необхідне також, звичайно, практичне знання східних мов, а після того – подальша можливість для тих кадрів діставати належну поміч в системі Академії Наук – стажування аспірантів і т.д. Якщо б це владналося нормально, то був би також і науковий обмін, зокрема, молодих науковців до різних країн, де добре поставлене сходовознавство, відрядження до східних країн. Свого часу науковці мали річні відрядження на Схід і до країн Західної Європи, щоб дістати добру методологічну підготовку і досвід світової науки. Очевидно, надзвичайно важливими для створення спад-

коємності поколінь є наукові семінари, і свого часу ми заснували такий науковий семінар в Інституті сходознавства. Молоді і старші науковці мають змогу зустрічатись, дискутувати, обмінюватись досвідом; на них не тільки студенти і аспіранти вчать від професорів, але і ті – від своїх учнів. Я колись писав про те, що дуже багато навчився від своїх учителів, колег, але більше – від своїх студентів, бо студенти мають розум і ще не прополосканий і спроможні ставити відважні питання. У них не буває жодного дурного питання, це лише відповідь може бути дурною. Зустріч з молоддю і обмін питаннями дає старшому викладачеві чи професорові, заборпаному кожен у свою спеціальність, якраз відновлення молодого погляду на світ. Треба мати як професійний фах, так і загальну освіченість, бо науковець, що має лише щось єдине, – то як сліпа людина: ходити може, але нічого не бачить. Тому необхідно мати постійний доплив молоді в науку, що дістали на семінарах якнайкращий вишкіл і вміють не лише пізнавати щось нове, а й сформулювати наукову проблему, висловлювати власні думки і фахово викладати їх у наукових працях. А студенти мають принаймні раз на семестр писати невелику наукову працю, що дістане обговорення на семінарах. Так студент чи аспірант звекає до дисципліни, до того, що те, що він робить, заслуговує на увагу і підлягає обговоренню, і має навички як власне дослідницької діяльності, так і викладання. Я мав в одному університеті знайомого, провідного науковця-лінгвіста, з яким було цікаво спілкуватися, але коли він заходив до аудиторії, щоб читати лекцію, то втрачав голову. Треба вміти не лише писати, а і володіти вмінням публічно виступати, брати слово, не лише тому, щоби забрати слово, але і з тим, щоби щось сказати. Є люди, що промовляють, не маючи чого сказати, і навіть так і пишуть. І так створено цілі бібліотеки сміття.

■ Відтак, Омеляне Йосиповичу, дозвольте запитати Вас як людину, яка знає ситуацію у світовому сходознавстві, про те, які прогнози має сучасна західна сходознавча наука до українського сходознавства? Чи відоме воно світові?

■ Дана справа є досить складна. По-перше, на Заході в більшості випадків українською мовою не володіють, тобто *russica non liguntur* (не володіють навіть російською мовою. – лат.). По-друге, як ви знаєте, у всьому світі якщо хтось щось має, то йому ще й додають, а якщо не має – то ще й відбирають те, що він має. Так і у нас. Нам би придалося встановити якийсь науковий обмін, а очевидно, обмін має бути обопільним. Хотілося б надсилати науковців на стажування, але треба когось і прийняти. Матеріально ми не можемо собі цього дозволити. Єдине що комусь через якісь випадкові обставини вдається дістати, виграти якусь стипендію, але це не обмін, а лише поодинокі випадки, що не змінюють загальну ситуацію. Нормального обміну в аномальній ситуації бути не може. Треба дивитись на речі так, як вони є.

■ Останнім часом вдалось встановити щільні контакти з російськими сходознавцями, і вони висловлюють надію на віднайдення шляху співробітництва між сходознавцями обох країн. Як, на Ваш погляд, мають будуватися ці стосунки?

■ Тут потрібно пам'ятати про два моменти. З одного боку, я не маю сумніву, що є деякі російські колеги, що щиро це роблять задля науки, але, з другої сторони, *time a denounce dona ferentes* (. – лат.), тобто ще досить сильною є позиція старшого і всесоюзного брата, прагнення включити нас в їх структуру і поновити підлеглість. І тоді дозвольте запитати, як довго ми зможемо зберегти цілковиту незалежність, і чи не перетвориться українське сходознавство на частину російського, і це знову підпорядкується “всесоюзній” справі? Це не вирішить справи і буде кінцем українського сходознавства. Окрема справа – то мати діло з іншими, не російськими, сходознавцями, а стосовно Росії ми вже маємо трьохсотлітній досвід. Росіяни полюбляють Україну ... як Чайковський, що був поцінувальником Лисенка, але коли його питали, що саме подобається йому у Лисенка, відповідав: “Вареники”. Треба бути розумними і пильнувати, адже ми можемо бути надто вражливими: кілька разів сходознавство було у нас зліквідовано. На самому початку, коли було закладено Харківський університет, на кафедрі сходознавства запросили відомого німецького іраніста професора Дорна. Він приїхав до Харкова, але зразу його перебрали до Санкт-Петербургу, де він став академіком. Очевидно, що Харків нічого не міг йому спеціально дати. Що стосується історії російського сходознавства, то в ньому повно хохлів, які виступають як російські вчені. Такою є моя особиста думка.

■ Отже, чи потрібне сходознавство в Україні, і кому воно потрібне?

■ Сходознавство? – Так, вочевидь потрібне!

■ І як це доводити на офіційному рівні?

■ Цілком просто. Ось ми почали творити Інститут сходознавства.

Виявилися ті чи інші спеціалісти, деякі з них вже працюють в Міністерстві закордонних справ України. Наприклад, відомий арабіст Валерій Рибалкін, дуже добрий лінгвіст, що був заступником директора Інституту з наукової роботи, зараз працює в посольстві України в Об'єднаних Арабських Еміратах, Валентин Величко, дослідник економічної історії середньовічного Китаю, також довго працював у посольстві України в Китаї, іраніст Храновський працює у консульстві. Сходознавці змушені працювати на різних спільних підприємствах і фірмах. Виходить, що українські сходознавці не повинні творити сім'ї аж до того часу, доки не стануть на ноги. Бо сім'ю потрібно годувати, а Академія платить лише чорнобильським повітрям. Відтак, Україна не може існувати ізольовано; українська торгівля мусить активізуватися. Вона може ввозити багато з Заходу, але вивозити туди багато не зможе. Продуковані тут товари –

продукти машинобудування, авіація тощо – потрібні багатьом східним країнам, і справжнє уявлення про ці країни, про їх потенціал може дати тільки сходознавство. Це безпосередній вихід на практичний рівень. Не може існувати жодної нації, не знаючи культурних здобутків сусідніх країн і всього світу. Наприклад, релігійний досвід, який теж багато значить: християнство прийшло зі Сходу, іслам прийшов зі Сходу, буддизм прийшов зі Сходу і т.п. Треба про ці речі мати уяву, щоб віднайти себе. Тут постає вже проблема загальної культури, що без сходознавства не є цілісна. А практичне сходознавство є ключем до всякого обміну. Тільки треба пам'ятати, що сходознавство є аристократичною дисципліною, і не кожен може бути сходознавцем. Сходознавець мусить володіти принаймні двома східними мовами і принаймні трьома або чотирма європейськими. Без цього не можна працювати і читати праці англійською, німецькою, французькою мовою; неможливо бути сходознавцем, знаючи тільки російську мову. Треба вишукувати молодих талановитих людей, яких потрібно переконати, або щоб вони самі прийшли до думки, що їх майбутнє є щось спеціальне; вони мають бути пророками в тій праці. Творити сходознавство, яке тільки буде клигати, – шкода грошей. Немає сенсу дурити себе і других. Якщо вже мусимо вистояти, то мусимо бути на міжнародному рівні. Інакшого рівня немає. Те ж стосується і всіх інших сторін української державності. Коли б ми були ізольовані від інших народів на рівні дурника, молодшого брата, який нічого не знає і мусить повторяти все за старшим братом; сучасне перше покоління так і лишилося дурниками, і в цьому наша проблема сьогодні. Коли б було більше людей з відкритими головами, такої кризи не було б, яку маємо зараз. Сьогодні з'явилась можливість вільно мислити, але історія свідчить про те, що невільники, що їх відпускали, зберігали рабську свідомість і повертались до пана, що їх бив і годував. Їм не дав Бог думати. Думати – то надзвичайно важка і відповідальна справа; люди не люблять думати. Треба вишукати вільних людей, які і створять вільну Україну.

■ Останнє питання: В якому стані Ви залишаєте тепер Інститут сходознавства, чи має він майбутнє?

■ Я би підкреслив, що за ті часи, незважаючи на різні труднощі, вдалося зберегти Інститут і вдалося встановити нормальну так би сказати працездатність через семінари, публікації книжок, журналів, і так далі. І тепер це очевидно є задатком того, що Інститут буде продовжувати дальшу діяльність. Зміна в керівництві – вона не є трагедією, це – нормальна процедура. До того ж Інститут вже має кадри хоч ще неповні, але це вже такі кадри, які гарантують нормальне існування Інституту на майбутнє.

Бесіду вели Віктор Кіктенко та Ірина Дрига